

**Turkish Kick Boxing Federation
Journal of Sport Science**

Türkiye Kickboks Federasyonu Spor Bilimleri Dergisi

Volume: 3, Sayı:2, Temmuz, 2010, ISSN: 1309-1336

FUTBOLDA ŞİDDET VE YASAL KARŞI TEDBİRLER

*** Dr. İ. Bülent Fişekçioğlu., Dr. Selçuk Özdağ., * Dr. Savaş Duman, *** Ahmet Atalay**

* Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Selçuk Üniversitesi, Konya

** Basın Yayın ve Enformasyon Bölge Müdürlüğü, İzmir

Özet

Spor, özellikle futbol günümüzde devasa bir endüstri haline gelmiştir. Bu büyüme ve gelişme çok faydalı olmakla birlikte birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Müsabaka öncesi, sırası ve sonrasında saha içi ve saha dışında birçok şiddet ve düzensizlik olayının vuku bulması neticesinde bazı yasal düzenlemeler yapılmış ve tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 2004 yılında 5149 sayılı “Spor Müsabakalarında Şiddet ve Düzensizliği Önlemeye Dair Kanun” kabul edilmiştir. Bu kanuna dayanarak Türkiye Futbol Federasyonu da kendi yasal yollarıyla bir takım tedbirler almıştır. Bu çalışmanın amacı, şiddet ve düzensizlik olaylarına karşı yasal çerçeve içerisinde alınan tedbirler ile uygulanan yaptırımlar hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Futbol, Şiddet, Hukuk.

Abstract

VIOLENCE IN FOOTBALL AND LEGISLATIVE COUNTERMEASURES

Sports, especially football nowadays become a gigantic industry. Although this growth and development are very useful, they brought with many negations. As a consequence of several acts of violence occurred before, during and after competition, in and out of field, some legal regulations were made and measures taken. In this context, “Law About Preventing Violence and Disorder in Sport Competitions” with the number of 5149 has been accepted by Grand National Assembly of Türkiye in 2004. Based on this law, Turkish Football Federation took some measures through its own legal channels. The

aim of this study is to give information about the measures taken and sanctions imposed in legislative framework against violence and disorder events.

Key words: Sports, Football, Violence, Law.

Giriş

Spor, özellikle seyirci, şampiyon ve madalya üçlüsünden oluşan, ya da görsel yönü ön plana çıkan, kitleleri peşinden sürükleyen, politika ve ideolojilerin reklam aracı olabilen, anlam değişikliğine uğratarak ticarileştirilen insani etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumun özünü oluşturan önemli unsur uğraştığı spor dalı ve bu spor dalı üzerindeki övgüleridir. Toplumda egemen olan sporun yapısındaki incelemeler, o toplum ve kültürü hakkında önemli ipuçları sağlar (Yetim, 2000). Gün geçtikçe büyük önem kazanan, hızla yayılan ve gelişen futbol, gerek futbolcuların çalışma şartlarını iyileştirmek, gerekse de seyircilere daha iyi izleme, zevk ve haz duyma imkânı verebilecek gelişmeler sağlamakta olup, futbolun gelişmesine ve daha geniş kitlelere yayılmasına hız kazandırmaktadır (Acet, 2001). Futbol takımı taraftarlığının psikolojik ve sosyal nedenlerle ortaya çıktığı söylenebilir. Her toplumda bireylerin çeşitli gereksinimleri vardır. Bireyler bunları dürtü ve güdülerıyla davranışlara dönüştürürler ve bir ihtiyaçtan doğan doyuma ulaşırlar, işte takım taraftarlığının temelinde de bu yatmaktadır (Yüksel vd, 1998). Bugün seyirci ve seyircilerin davranışları, bunların kişilik özellikleri birer tartışma konusu haline almıştır. Özel izlenimlerden, bilimsel çalışmalara kadar dile getirilmekte olan bu konu etrafındaki fikirler, değişik olmakla beraber, genel eğilim şudur ki; son yıllarda tribünler birer problem arenası haline almış, seyircilerin ve taraftarların davranışlarında istenmedik yönde değişiklikler olmuştur (Çağlayan, 2003).

Taraftarın her geçen gün takımlarına karşı biraz daha tutumlu, gerçekleri görmeye karşı isteksiz, rakip takımın sporcularına ve seyircilerine karşı saygısız, acımasız, hakemlere karşı saldırgan hale geldikleri kanısı gerek sporcu, gerek seyirci ve gerekse spor kamuoyu tarafından açıkça gözlenmektedir (Arslan ve Bingölbalı, 1997).

Futbolda Şiddet ve Saldırganlık

Günümüzde çok büyük kitleleri etkisi altına alan futbol, çok ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle son yıllarda gerek ülkemizde gerekse dünyada ciddi seyirci olayları yaşanmaktadır. Ulusal ve uluslararası karşılaşmalarda herhangi bir gerekçe ile pek çok problemler oluşmakta bunun sonucu ise saha içi ve dışı şiddet olayları olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında spor ile şiddet yakın akrabadır (Gültekin vd, 2000) çünkü bilindiği gibi futbol şiddeti içinde barındıran bir oyundur. Kazanma hırsını sonuna kadar

gözlemleyebileceğimiz, deyim yerindeyse bir erkek oyunudur (Baldık, 2002).

Futboldaki şiddetin en önemli kaynağı “iyi takım-kötü sonuç” çelişkisidir. Bireyin benlik tanımında takım sembollerinin yeri arttıkça bu çelişki büyüyecektir. Çelişkinin büyümesi baskıyı arttıracığından birey, bu çelişkiyi çözebilmek için uygun yüklenme kaynaklarına yönelecektir. Bu nedenle futbolda şiddet; kişinin, bilinçli ve kasıtlı bir şekilde sosyal çevresine psikolojik veya fiziki olarak zarar vermeye yönelik bir davranışta ise, kişide, saldırı davranışı göstermeye yönelik olan ve nispeten süreklilik özelliği taşıyan bir eğilimi anlatır. Gole giden rakibe yapılan faulü de, her defasında saldırı olarak nitelendirmek doğru olmaz. Hiçbir müdahalede bulunmadan rakibin kazanmasına fırsat vermek, spordaki rekabet şartları altında, rakibin kendi amacına ulaşmasını engelleyen ve kurallar içerisinde kalan davranışları, saldırganlıktan ayırmak gerekir (Karagözoğlu ve Ay, 1997).

Başarıyı hedefleyen takımlarda, başarısızlık anında meydana gelen hayal kırıklığı, kaygı ve stres taraftar ve sporcuların centilmenlik dışı eğilimlerini de artırmaktadır. Taraftarların sporcuları şiddete davet eden tezahüratları ile sporcuların seyirci psikolojisini doğrudan etkileyen davranışları, saldırgan bir kimliğe bürünmelerine neden olmaktadır. Örneğin; yönetim ve medya tarafından çok başarılı olacağı şekilde koşullandırılan ve başarısız olan takımın taraftarları için her başarısız sonuç inanç kaybı ve düş kırıklığına uğramış bir taraftarın takımına tepkisi kaçınılmaz olacaktır. Özellikle taraftar gruplarının içindeki gençler ve duygusal ve bilişsel gelişimi yetersiz, kültür düzeyi düşük olan yetişkinler henüz sosyalleşmedikleri için saldırganlık eğilimlerini denetleyemeyip, ekip başlarını da taklit ederek saldırgan tutum ve davranışları güçlene bilmektedir. Genç taraftarların gruplarla bu tarz ilişkileri devam ettikçe saldırgan davranışta bulunmaları, buldukları ortama bağlıdır. Taraftar gruplarına dahil olan kişilerin olmayan kişilere göre daha saldırgan oldukları gözlenmektedir. Günümüz futbolunda insanların, hayatın her alanında olduğu gibi, kazanma ve kaybetme mantığı içerisinde yetiştirilmeleri, futbolda “kazanmanın her şey olduğu” ve “kazanmak için her yolun geçerli olduğu” anlayışını hâkim kılmaktadır. Bu anlayışla, şiddet ve fair-play’in anlam ve önemi konusunda eğitim eksikliği ve yeterli sağduyunun sağlanamayışı, başarıya giden yolda her türlü girişimi (şike, doping, şiddet v.b) doğal saymaktadır. Sportif müsabakaların (özellikle futbol) üstlendiği misyonlardan birisi de müsabakalar kullanılarak kişi veya toplumların kendilerini ifade ettikleri, seslerini duyura bildikleri, kızgınlıklarını veya sevinçlerini çatışmaya dönüştürdükleri alanlar olmasıdır (Cengiz, 2004).Bu çatışmalarda görünür

neden bir gol, bir tezahürat şekli, maç çıkışı bir gerginlik olurken bunların gerisinde uluslararası çekişmeler, din, mezhep farklılıkları, yöresel problemler ve çekişmelerde olabilmektedir. Neticede kitle hareketi halini alan olaylar insanlık tarihinde önemli bir yer tutmaktadır (Erkal vd, 1998).

Futbolda Şiddet ve Saldırganlığı Ortaya Çıkaran Faktörler

Kitle İletişim Araçları: İnsanların gerek yakın, gerekse uzak çevrelerinde olup bitenler hakkında bilgi almaları gelişmiş ve uzmanlaşmış araçlarla sağlanmaktadır. Teknolojik gücün simgesi haline gelen ve geniş halk kitlelerini haberleşme ağıyla birbirine bağlayan bu araçlara kitle iletişim araçları denir (Adıgüzel, 1999). İletişimin bazı tekniklerle, belirli bir teknoloji uygulanarak çoğaltılıp, güçlendirilerek, çok sayıda kişiyi etkileyecek biçime getirilmesine kitle iletişimi, bu iş için kullanılan araçlara da kitle iletişim araçları veya medya denmektedir (Yetim, 2000).

Kitle iletişim araçları, bu fonksiyonlarını iyi yönde kullandıkları zaman insanlığa çok faydalı olacağı, olumsuz yönde kullandıkları zaman da toplumu kötü yönden etkileyeceği bir gerçektir. Kitle iletişim araçları çeşitli konudaki enformasyonla insanlar üzerinde etkili olabilmektedir. Bilgi edinmek ve özellikle de serbest zamanları değerlendirmek üzere kitle iletişim araçlarına yönelen insanlar, yoğun bir yönlendirme ile karşı karşıya kalabilmektedir.

Eğitim, kültür, spor, coğrafya, ekonomik durum veya diğer faktörlerin etkisiyle çoğu kez alternatifsiz bir rekreasyonel bir unsur olan kitle iletişim araçları, insanlar üzerindeki etkisini daha da arttırabilmektedir. Tıraj için futbol yazarlarının köşelerinde ve futbol manşetlerinde insanların örf, adet, gelenek ve değerlerine, ırk veya toplumun aleyhine, o toplumun değerlerine ters düşen veya şiddet fanatizmin sosyolojik boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Yine aynı açıdan bakıldığında futbol yazarlarının köşelerinde ve futbol manşetlerinde bütünüyle fanatizm psikolojisi içerisinde bulunan insanların tuttuğu takım aleyhinde, rakip takımı destekler nitelikte, hakemler, futbolcular, teknik direktörler ve kulüp yöneticileri aleyhinde, bu insanların ruh hallerini olumsuz etkileyecek yazılar yazdıkları takdirde yine bu insanlar olumsuz olarak etkilenmekte ve fanatizme yönelmektedirler. Bu da futbolda fanatizmin psikolojik boyutunu ortaya çıkarmaktadır (Çolakoğlu, 2000).

Konumuz itibariyle televizyonun çocuklar ve yetişkinler üzerindeki olumsuz etkilerine baktığımızda; bazı televizyon kanallarında, bazı gazetelerde gösterilen vahşet

görüntüleri ve verilen şiddet haberleri çocukları ve gençleri tesiri altına alarak, onlara kötü örnek olmaktadır. En yumuşak toplumlarda bile hınç artımı, nefret ve şiddetin körüklenmesi insanları dengesiz davranışlara sürükleyebilmektedir. Çocuklar sadece TV seyrederek şiddete yönelmezler, TV seyrederek iyi ve kötü insanlar haline gelmezler. Aileleri, içinde yaşadıkları toplum, arkadaş çevreleri, gittikleri okullar ve yaşadıkları tecrübeler bu konuda çok daha etkili faktörlerdir. Çocuklar şu şekilde şiddete yönelebilirler: anne ve baba çocuğun psikolojik ihtiyaçlarını yerine getirmez ve çocukta nefret, öfke, şiddet duygularını uyandırılırsa, çocukların şiddete başvuran anne babalarını taklit etmeleriyle, anne baba çocuğun göstereceği şiddet hareketlerine – örneğin bir başka çocuğu dövmesine – karşı çıkmadıkları sürece ve genel olarak çocuklar şiddet duygularını boşaltma olanağı bulamadıkları zaman.

Çocukların bu yollardan şiddete yönelmesi engellene bildiği sürece, tek başına TV programlarından korkmak için bir neden yoktur. Şiddet genelde; düşük eğitim ve gelir seviyesinde, muhakeme gücü gelişmemiş fert ve toplumlarda daha çok yaygındır. Bu haliyle de çocuklar ve gençler, daha kolay bir şekilde şiddet bağımlısı olabilmektedir. Futbol günden güne büyüyen bir getirim (rant) başlı başına bir endüstriyel alan haline gelince, kazanmak, ekonomik olarak ta kazanmak anlamına gelmeye başladı. Bu endüstriyel çerçevede geniş bir role ve büyük güce sahip olan medya kızıymış bir ortamda işlerini daha kolay yürüteceği için sporun doğasında var olan rekabeti ön plana çıkarıp alabildiğine körüklemesi, kışkırtıcı yayınlarla insanları fanatik birer taraftar olmaya yönlendirmesi, bir anlamda küfrün, saldırganlığın, tetikçisi olması, bununla da yetinmeyip olaylara karışanları yine tiraj ve reyting malzemesi olarak kullanması seyircilerin saldırganlığa yönelmesinde etkili olabilmektedir (Turam, 1996).

Medya özellikle televizyon şiddet görüntüleri gösterip spora zara vermektedir. Bununla birlikte televizyon görüntüleri ve şiddet komplike bir durumdur ve basitte olsa şiddeti etkilemektedir (Bryant ve Zilman, 1983). Televizyonların spor yorumcuları, gazetelerinde spor yazarları seçiminde kıstaslara uymamaları (gazetecilik ve yorumculuk adına hiçbir eğitim almayanlara, yazarlık ve yorumculuğu hobi ve ikinci iş olarak yapanlara program yaptırması gazetelerde yazı yazdırması) seyirci saldırganlığı üzerinde etkili olmaktadır. Televizyon seyircileri ve saldırganlık arasında bir bağlantı olduğunu savunmaktadır ve bu konu hakkında panel düzenleyip metodik yaklaşımlarla medyanın spordaki şiddeti etkilediğini belirtmiştir (Gren, 1990).

Hakemler: Hakemin sözcük anlamı, futbol oyununu yöneten sorumludur. O halde

hakem kendisine verilen yetkilerle bir yargı görevi üstlenerek müsabakanın kuralları içinde oynanması, aksi davranışların da cezalandırılması ile görevlendirilen kişidir. Hakemlik futbolun en önemli yanını oluşturmaktadır. Hakem; seyirci, futbolcu ve rakip takımlar arasında köprü görevi görmekte, bir yandan da oyunun önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde değerlendirilmesini yapmaktadır. Günümüzde çağdaş hakem; futboldaki değişimleri izleyen, FIFA ve Merkez Hakem Kurulu talimatlarını takip edip uygulayan, hızlı ve tempolu oyunun getirdiği fiziksel ve zihinsel yeteneklere sahip, futbolla ilgili yayınlanan yayınları takip eden, hakemlik kurumunun prensiplerine saygılı, arkadaşlarına ışık tutan, kendine güvenen, mütevazı, bilgili, görgülü ve kültürlü bir portre çizen kişi olarak tanımlanmıştır (Epak, 1999).

Hakemliğin bir meslek ve ihtisas dalı biçiminde kabul edilmemesi, spor dallarıyla uzak-yakın ilişkisi olmayan kişilerin hakemliğe talip olması, asli hakem seviyesine geldikten sonra mesleğiyle ilgili gelişmeleri izlememeleri sebebiyle, idari ve hatta hukuki birçok hataların doğması önlenememektedir. Müsabakalarda çıkan olaylardan doğan sorumluluk, iyi eğitilmemiş sporcu, idareci ve taraftar kitlesine ait olduğu kadar bilgili, soğukkanlı ve mesleğinin ayrıntılarını bilmeyen hakemlere de aittir (Keten, 1993). Müsabaka öncesi ve sonrası hakemler hakkında futbolcu, antrenör ve yöneticilerin verdiği olumsuz demeçler hakemler üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Ayrıca televizyonlarda yorum yapan eski hakem ve futbolcuların, spor yorumcularının zaman zaman hakarete varan suçlayıcı söylevleri hakemlerin hatalı kararlar vermesine neden olabilmekte ve hakemleri hedef haline getirebilmektedir.

Unutulmamalıdır ki futbol bir hatalar oyunudur ve hakemlerde bu oyunun bir parçasıdır. Nasıl ki yöneticiler yanlış yönetim uygulamaları yapıp, antrenörler yanlış taktik verip, yanlış takım sahaya sürüp, futbolcular özel hayatlarına dikkat etmeyip, kaleciler tutabilecekleri topu konsantre eksikliğinden tutamayıp takımın başarısızlığında büyük rol sahibi oluyorsa hakemlerinde hata yapabileceğini unutup onları hemen suçlu ilan etmek yanlıştır. Hakemlerin vermiş olduğu hatalı kararların futbolun bir parçası olduğunu kabullenmeden hakemlerin tarafı ve suçlu ilan edilmesi, futbolda yaşanan şiddet olaylarının sorumlusu oldukları yönündeki görüşü hakim kılmaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalar bu görüşü destekler niteliktedir. Özmaden ve Yıldırım'ın, yapmış oldukları araştırmada seyirci saldırganlığı üzerinde - çok etkili- olan birinci etken olarak %56.4 oranı ile "hakem" görülmektedir (Özmaden ve Yıldırım, 2003). Acet'in, İstanbul ilinde tarafsız seyirciler üzerinde uyguladığı anket sonucunda, müsabaka sırasında tahrik

unsurlarının büyük bir çoğunluğunun (%82) hakemlerin yanlış yönetimlerinden kaynaklandığı belirtilmiştir (Acet, 2001).

Kulüp Yöneticileri: Günümüz futbolunda hızlı gelişme ve değişmelerle beraber kulüplerin görevleri klasik fonksiyonlarının yanında, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da yayılarak artmaktadır. Kulüp görevlerindeki bu artış yeni görevlerle yeni örgütlenmeleri getirirken, kulübün kapsamını da genişletmektedir. Böylesi bir öneme sahip kulüp yönetimleri, önceden belirlenmiş olan amaçları gerçekleştirmek için bir takım faaliyetleri insan gücüyle ve insanlarla birlikte yürütmek anlamına gelen yönetim, en genel ifadesiyle rasyonel bir eylem olarak tanımlanmaktadır (Sert, 2000). Yönetici, bir örgütün hedeflerini gerçekleştirirken, örgütün en etkili ve en yeterli biçimde işlenmesini sağlama bilen akıllı, bilgili, tecrübeli ve liderlik vasıflarından yararlanan kişidir. Futbol günümüzde bir endüstri konumuna geldiğinden dolayı maddi açıdan zengin olan kulüpler şirketleşerek, farklı iş kollarında da faaliyet gösterip güçlenmektedirler bu değişimde yukarıda yaptığımız tanıma uygun olan yöneticilerin çok büyük rolü vardır. Zengin kulüpler; yıldız futbolcuları transfer ederek taraftarlarına güzel futbol izletmeleri yanında ülke futbolunun gelişmesine de katkı sağlamış olurlar. Ayrıca yaptıkları tesis ve ulaşımı kolay, taraftarların maç öncesi ve sonrası sıra beklemeden giriş çıkış yapabilecekleri, rahat maç izleyebilecekleri stat yaparak hem taraftarlarına hizmet etmiş olurlar hem de taraftarların saldırgan hareketler göstermesine neden olan bazı unsurları da ortadan kaldırmış olurlar (Yetim, 2000).

Kulübün amaçlarına ulaşmasında en önemli rolü oynayan yönetici, kendi ahlaki davranış kurallarını geçerli ilke ve standartlara göre biçimlendirmelidir. Yapılan bazı çalışmalarda kendi seyircileri ve rakip takım seyircilerinin kulüp yöneticilerinin verdiği demeçler ve yaptıkları açıklamalardan etkilendikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Rona'nın; Ankara, İstanbul, İzmir, Trabzon illerinde oynanan müsabakalarda şiddet olaylarına karışmış ve polis kayıtlarına geçmiş seyirciler üzerinde yapmış olduğu çalışmada, araştırmaya katılan seyircilerin (%56,3)'ü, kulüp başkan ve yöneticilerinin rakip takım aleyhine vermiş olduğu demeçlerden etkilendiği yönünde görüş bildirmiştir. Bu demeçlerden kısmen etkilenenlerin oranı ise %36,7'dir (Rona, 2003).

Rakip Takım Seyircileri: Bugün seyirci ve seyircilerin davranışları, bunların kişilik özellikleri bir tartışma konusu halini almıştır. Özel izlenimlerden, bilimsel çalışmalara kadar dile getirilmekte olan bu konu etrafındaki fikirler, değişik olmakla beraber, genel eğilim şudur ki, son yıllarda tribünler birer problem arenası halini almış, seyircilerin ve

taraftarların davranışlarında istenmedik yönde değişiklikler olmuştur (Yüksel vd, 1998). Her iki seyirci grubunun zorlayıcı yöntemleri, uzlaşmacı yöntemlerden daha etkin gördüklerinden seyircide gerilim ortamına zemin hazırlanmaktadır. Gruplar arası yarışma toplumsal kimliğin ön plana çıkmasının bir sonucudur ve ilişkilerin kişiler arası düzeyden gruplar arası düzeye geçmesinden kaynaklanmaktadır. Karşıt grupların seyirci azlığı ya da çokluğu bakımından eşit olmadığı durumda güçsüz olan tarafların saldırılma beklentisi yüksek olmaktadır. Ama saldırı istekleri düşüktür. Güçlü gruplarda ise saldırı isteği yüksek ve saldırılma beklentisi düşük olmaktadır (Hortaçsu, 1998).

Seyirci, sürekli olarak tezahürat yapıp destekleyen seyirci ise, bu, ev sahibi takımın, örneğin, futbolda top çalma, kafa toplanında hâkimiyet gibi fonksiyonlarını kolaylaştırırken rakip takımını zorlaştırır. Ayrıca tezahüratın fazla olması, yüksek desibelli ses anlamına gelir ki bunun da saldırgan davranışları kolaylaştırdığı bilinmektedir. Seyirciler rakip seyircilerin, kendi şahıslarına, takımlarına, kendi antrenör ve futbolcularına karşı yaptıkları çirkin ve küfürlü tezahüratlardan etkilenmekte ve saldırgan davranışlara başvurmaktadırlar (çirkin ve küfürlü tezahürat, yabacı madde atma vb.), rakip seyircilerin saldırgan davranışları saha içindedeki kalmayıp saha dışına da taşmaktadır. Seyirciler birbirlerine taşlı, sopalı, bıçaklı ve silahlı saldırılarda bulunup ağır hasarlar vermekte ve ne yazık ki bu kavgaların sonu ölümlerle bile sonuçlanmaktadır (Kuru, 2000).

Antrenörler: Antrenörler sadece, sporcuyla müsabakaya hazırlayan, kazanmak için bir disiplin geliştiren bilgi, yetenek ve tecrübelerini sporculara aktaran, kurallar ve taktikler hakkında sporcuları bilgilendiren ve psikolojik, teknik-taktik, kuvvet, dayanıklılık, sürat olarak sporcuların performansını yükselten kişi değildir. Antrenörün sadece takım veya sporcuyla ilgili görevleri yoktur. Onun ayrıca sosyal, kültürel, toplumsal sorumluluk ve görevleri bulunmaktadır. Antrenör, öncelikle bir insandır. Diğer insanlarla ve sporcularla ilişkilerinde insanlaşma değeri üretme bilincine sahip, bir öğretmen, yöneticidir. Ama sporun baskın, asimilasyon ürettiği reel spor sisteminde antrenörün işlevi değişmiştir. Sporun, özellikle de futbolun işe dönüştürüldükten sonra profesyonel meslek uğraşısına dönüşmesi, antrenörlüğün de profesyonelleşmesine neden olmuştur. Kulübün hedeflerine ulaşmasında önemli etkenlerden biri olan antrenörlerin, kulüpleriyle olan sözleşmelerinin devamlılığı mutlak başarıya endeksli olması, her maçın mutlaka kazanılması beklentisi, oyunculara olduğu kadar antrenörler üzerinde de baskı oluşmasına neden olmaktadır. Bu baskı zaman zaman oyun mantalitesi ve karakteriyle

örtüşmeyen davranışları sergilemelerine neden olmaktadır (Kuru, 2000). Antrenörün bir sorumluluğu da müsabaka esnasında seyircilere karşıdır. Antrenörün seyircilere karşı olan sorumluluğu büyük önem taşımaktadır. Nedeni ise müsabaka esnasında ve müsabakadan sonra kullanacağı ifadeler ve hareketler seyirciler üzerinde etkili olmaktadır.

Deplasmanda veya kendi sahasında da böyledir. Antrenörün sorumsuzca hareketleri, sadece kazanmak için davranması olumsuz etkilere neden olmaktadır. Bu nedenle antrenörlerin de iyi bir eğitimden geçmeleri gerekmektedir. Antrenörün eğitilmiş, değişik kültürlerle yaşamayı bilen, iletişimi kuvvetli, vücut dilini iyi bilen, karizmatik bir lider yetisine sahip olması aranılan özellikler olarak kabul edilir. Bunların yanında takımı her yönden (fiziki, psikolojik, vb) maça en iyi hazırlama, sahaya en iyi takımı sürebilme, zamanında oyuncu değişikliği yapma bilme, oyunu okuyabilme ve oyun içi taktikleri değiştirebilme vb. özelliklere sahip olması yine antrenörde aranılan özelliklerdir. Bu özelliklere sahip olmayan antrenörler kendi seyircileri tarafından saldırgan davranışlarla karşılaşabilirler (Acet, 2001).

Futbolcular: Seyirci saldırganlığını artıran nedenlerden biri de futbolculardır. Sporcuların saha içinde itişip kakışmaları, ağız dalaşında bulunmaları, birbirlerine kasıtlı sert fauller ve fena hareketler yapmaları, hakem kararlarına aşırı derecede itiraz etmeleri, seyircileri tahrik edecek el kol ve mimik hareketler yapmaları, sahada beklenen performans verememeleri, önemli olarak değerlendirilen maçlarda bir varlık gösterememeleri, geçmiş sezonlarda kendi takımlarında oynayan oyuncunun rakip olarak sahaya çıkması, rakip oyuncunun hakemi aldatmaya yönelik ve vakit geçirmeye yönelik yaptığı hareketler gibi örnekler seyirci saldırganlığı üzerinde etkili olan sebeplerdir. Küçük bir ayrıntıymış gibi görülen takımların futbolcu forma renkleri, izleyenler tarafından saldırgan bir ipucu olarak algılanabilmektedir. Seyircilerin siyah renk forma giyen takımlara karşı daha olumsuz davranımlarda buldukları belirlenmiştir (Kuru, 2000: 72). Ayrıca özdeşleşmenin de seyirci saldırganlığında etkili olduğu söylenebilir. Yüksek düzeyde özdeşleşme yaşayan bireylerin özdeşleşme yaptıkları kaynağa yapılan saldırılarda çok şiddetli tepkiler gösterebileceklerini vurgulamıştır (Gill, 1986).

Güvenlik Güçleri: Güven (emniyet), bir güzel benzetme ile “yakalanabilecek en ürkek kuş olup, bir kere uçarsa, bir daha yakalanmaz” şeklinde tanımlanmaktadır. Güvenlik kuvvetlerinin spor müsabakalarındaki tutumu; yukarıda belirtilen nedenin yanı sıra polislin hareket, tedbir ve tepkilerini müsabakadaki seyirci taşkınlıklarının seyirdeki rolü yönüyle de önemlidir. Özellikle Türkiye'deki futbol stadyumlarındaki saldırgan

davranışların ve bunun verdiği zararların en aza indirgenmesi çalışmalarına polisin getireceği katkılar, polisin halkın güven, destek ve sempatisini toplamasındaki başarısı gibi birçok açıdan son derece önemlidir. Spor müsabakaları güvenlik içerisinde yapılabilmesi için kolluk kuvvetleri tarafından önlemler alınmaktadır. İçişleri Bakanlığının Valiliklere göndermiş olduğu “Sportif Karşılaşmalarda Alınacak Tedbirler” konulu genelge doğrultusunda İl Emniyet Müdürlükleri tarafından tedbirler alınmaktadır. Alınacak tedbirler İl Spor Güvenlik Kurulu’nda görüşülerek planlanmaktadır. Stadyum içi ve çevresinde trafik ve kamu düzeninin sağlanmasıyla görevli güvenlik güçlerinin, müsabaka sırası ve sonrası tribün ve stadyum çevresinin boşaltılması, sözlü ve fiili saldırı veya taşkınlık yapan veya grupların gözaltına alınma esnasında güvenlik güçlerinin zaman zaman zor kullandıklarına tanık olunmaktadır. Taraftarların güvenliğinden sorumlu olan polisin, güvenlik için şiddet uygulaması eleştiri konusudur. Taraftarlarla yaşanan bu sorun baskı ve şiddet için uygun bir zemin yaratabilmektedir. Taraftarların polisler öfkeyle cevap vermesi şiddet boyutlarının yükselmesine sebep olmaktadır. Polis’in zor kullanmasına öfkelenen seyirci tek olduğu zaman saldırgan hareketler yapmaktan çekinebilirken, grup olduğu zaman kızgınlığını sözlü veya fiili eylemlere dönüştürebilir. Güvenlik güçleriyle bu olayların yaşanmasında eğitimsiz ve olay çıkarma yanlısı taraftarlarında rolü büyüktür. Yapılan bazı çalışmalarda futbol seyircilerinin güvenlik güçlerinden daha fazla hoşgörü beklemedikleri sonucu ortaya çıkmıştır (Fındıklı, 2000).

Futbol Federasyonu: Federasyonlar bir üst birlik olarak yeterli sayıda dernek veya tüzel kişilere haiz kuruluşların bir araya gelmesiyle oluşturulur. Spor federasyonlarını da spor kulüpleri oluşturmaktadır (Genç, 1998). Spor federasyonları, kendi spor dallarını yurt içinde ve yurt dışında yapılan her türlü müsabaka, toplantı, kamp, seminer gibi faaliyetlerin sevk ve idaresinden sorumludur. Her spor federasyonu bünyesindeki sporcuların eğitiminde ve yetiştirilmesinde gerekli olan, antrenör yetiştirilmesini sağlar, hakemlik kursları düzenler. Başarılı ve başarıya aday sporcular için kamplar, gelişim kursları düzenler (Demirci, 1986). Futbol gerek halkın ilgi alanı olarak gerekse faaliyette olan kulübünün çokluğu ile diğer dallardan ayrılmaktadır. Futbol federasyonu, futbolun içindeki olguların hemen hemen hepsinden sorumludur. Düzgün bir işlerle devamını sağlayabilmesi için de cezai müeyyideleri mevcuttur. Bunlar, ihtar, yarışmadan men, hak mahrumiyeti, seyircisiz oynatma, saha kapatma, para cezası, tescil iptali ve küme düşürme şeklinde icra edilmektedir (Çakmak, 1999). Federasyon birçok sorumluluğu olduğu gibi aksayan yönleri de vardır. Çoğu zaman politikayla iç içe görevlerini sürdürmeleri,

başkanlık seçimlerindeki sorunlar, ceza uygulamaları, hakem atamaları vb. olaylar ister istemez seyircilerin tepkisini çekmiştir. Seyircilerin üzerinde oluşan bu güvensizlik ortamı ile futbolun baş merkezi olarak adlandırılan Futbol Federasyonuna karşı, seyirci saldırganlıkları artmış ve federasyon seyircilerin saldırganlık sebeplerinden biri olarak yerini almıştır (Kılıç, 2003).

Yasak Beyan ve Demeçler: 5149 sayılı kanununun 15. maddesinde taraftarı kışkırtıcı, hakemleri, rakipleri veya taraftarı tahrik edici veya aşağılayıcı şekilde beyan ve demeçler yasaklanmıştır. Kışkırtıcı, tahrik edici veya aşağılayıcı şekilde beyanda bulunma yasağı hakkında FDT'nin hakaret başlıklı 31. maddesinin uygulanacağı anlaşılmaktadır. Söz konusu hükme göre;

TFF veya mensuplarına, müsabaka görevlilerine, futbolculara, yöneticilere veya diğer ilgili kulüp ve kişilere, hakaret eden, söven, tehdit eden veya herhangi bir şekilde kişilik haklarına saldırıda bulunanlar, müsabakadan men veya hak mahrumiyeti cezası ile cezalandırılır (TFF, 2008) Yukarıda belirtilen fiillerde bulunan futbolcular ve diğer kişilere iki veya üstünde; fiillerin müsabaka görevlilerine yönelik olması halinde ise üç veya üzerinde müsabakadan men veya süreli hak mahrumiyeti cezası verilir (TFF, 2008).Yasak beyan ya da demeç yukarıda anılan 31. madde hükümlerine girmiyorsa FDT'nin "sportmenliğe aykırı hareket" başlığını taşıyan 29. maddesindeki genel hüküm uygulanacaktır. Belirtilen hükme göre; Sportmenliğe veya spor ahlakına aykırı hareket eden, tutum ve davranışlarıyla TFF'nin saygınlığını zedeleyen ya da futbolun değerini düşüren kişi veya kulüpler müsabakadan men, hak mahrumiyeti cezası veya para cezası ile cezalandırılır (TFF, 2008). Sportmenliğe aykırı hareket eden futbolculara ve diğer kişilere iki veya daha fazla müsabakadan men veya süreli hak mahrumiyeti cezası verilir (TFF, 2008).

Şiddet Olaylarının Meydana Gelmesi ve Spor Alanlarının Zarara Uğraması

5149 sayılı kanununun 24. maddesinin II. fıkrasında, spor alanında meydana gelen gerçek zararların, zarara sebebiyet veren taraftarların mensubu bulunduğu kulüpten tazmin edileceği ifade edilmiştir. Yine aynı kanununun 25. maddesinde ise, kulüplere müsabaka yaptıkları spor alanlarında şiddet olaylarının vuku bulması nedeni ile ceza verilmesi öngörülmüştür. Kanunda ifade edilen iki kanun maddesine istinaden FDT'nin "sorumluluk" başlığını taşıyan 6. maddesinde de 5149 sayılı kanunda benimsenen temel esasa uygun açık bir düzenleme yer almaktadır. Söz konusu hükme göre;

Ev sahibi kulüp, müsabakanın oynanacağı stadın ve çevresinin düzeninden ve güvenliğinden sorumludur (TFF, 2008). Yine aynı maddenin III. fıkrasında; Kulüpler, futbolcularının, görevlilerinin, üyelerinin ve taraftarlarının ihlallerinden dolayı objektif olarak sorumludur, hükmü ifade edilmek sureti ile 5149 sayılı kanuna uygun olarak objektif sorumluluk esası ortaya konulmaktadır. Yine aynı maddenin II. fıkrasında da; Kulüpler, müsabaka öncesinde, esnasında ve sonrasında meydana gelebilecek her türlü olaydan sorumlu olup müsabakanın organizasyonuna ve güvenliğine ilişkin tüm talimatlara uymakla yükümlüdür denilmiştir. FDT’de saha olayları ise 40. maddede düzenlenmiştir. Söz konusu madde kapsamı açısından, 5149 sayılı kanunun 24. maddesinin II. fıkrası ile 25. madde hükümlerini kapsamaktadır. Saha olaylar başlıklı FDT 40. maddeye göre; Stadyumlarda düzen veya disiplinin ya da müsabakanın olağan akışı içinde oynanmasının veya güvenliğinin sağlanmasına ilişkin kuralları bireysel veya toplu bir biçimde ihlal eden kişiler, iki aydan iki yıla kadar müsabakalardan men veya süreli hak mahrumiyeti cezası ile cezalandırılır (TFF, 2008). Seyircisi, mensupları, futbolcuları nedeni ile olaylardan sorumlu kulüplere, saha kapatma cezası ile müsabakayı seyircisiz oynama cezası ayrı ayrı veya birlikte verilebilir. Profesyonel futbol faaliyetlerine ilişkin saha olaylarında, sorumlu kulüp hakkında, bu cezalar ile birlikte ayrıca para cezasına hükmedilebilir. Disiplin Kurulu, olayın ağırlığına göre, saha kapatma ve seyircisiz oynama cezasını birlikte uygulayabileceği gibi sorumlu kulüp hakkında yalnızca para cezası vermekle de yetinebilir (TFF, 2008).

Spor Ahlakına Aykırı ve Ayrımcılığa Yönelik Söz Sarf Edilmesi

5149 sayılı kanunun 23. maddesinin II. fıkrasında, 17. maddenin II. fıkrasına aykırı davranan, diğer bir anlatımla spor ahlakına aykırı ve ayrımcılığa yönelik söz sarf eden kişi yada kişiler, bir spor kulübünün mensubu ise, eylemin tekrarı halinde ilgili kulübün de para cezası ile cezalandırılması ifade edilmiştir. Çirkin ve kötü tezahürat FDT’de 41. maddede düzenlenmiştir. Söz konusu hükme göre; Stadyumlarda toplu olarak ve devamlılık arz eden şekilde, söz veya hareketlerle ya da pankart ve benzeri araçlar ile aşağılayıcı, tahrik veya taciz edici nitelikte tezahüratta bulunulması yasaktır. Anılan yasağın ilk ihlalinde sorumlu kulübe Süper Lig için 40.000.-TL’den 80.000.- TL’ye kadar, 1. Lig için 15.000.-TL’den 30.000.-TL’ye kadar, 2. Lig için 10.000.-TL’den 20.000.-TL’ye kadar, 3. Lig için 5.000.-TL’den 10.000.-TL’ye kadar para ezası verilir (TFF, 2008: 13). Anılan yasağın aynı sezon içerisinde ikinci kez ihlali halinde sorumlu kulübe; Süper Lig için 80.000.-TL’den 160.000.-TL’ye kadar, 1. Lig için 30.000.-TL’den 60.000.-

TL'ye kadar, 2. Lig için 20.000.-TL'den 40.000.-TL'ye kadar, 3. Lig için 10.000.- TL'den 20.000.-TL'ye kadar para cezası verilir. Anılan yasağın aynı sezon içerisinde üçüncü kez ihlali halinde sorumlu kulübe; Süper Lig için 160.000.-TL'den 320.000.-TL'ye kadar, 1. Lig için 50.000.-TL'den 100.000.- TL'ye kadar, 2. Lig için 40.000.-TL'den 80.000.-TL'ye kadar, 3. Lig için 20.000.- TL'den 40.000.-TL'ye kadar para cezası verilir (TFF, 2008). Anılan yasağın aynı sezon içerisinde dördüncü kez ihlali halinde sorumlu kulübe, müsabakayı seyircisiz oynama cezası ve ikinci fıkrada öngörülen para cezalarının üst sınırı kadar para ceza verilir. Anılan yasağın aynı sezon içerisinde beşinci kez ihlali halinde sorumlu kulübe, müsabakayı seyircisiz oynama cezası ve üçüncü fıkrada öngörülen para cezalarının üst sınırı kadar para ceza verilir (TFF, 2008).

Anılan yasağın aynı sezon içerisinde altıncı kez ihlali halinde sorumlu kulübe; müsabakayı seyircisiz oynama cezası ve dördüncü fıkrada öngörülen para cezalarının üst sınırı kadar para cezası verilir. Anılan yasağın aynı sezon içerisinde yedinci kez tekrarı halinde ve takip eden her ihlalde sorumlu kulübe, iki müsabakayı seyircisiz oynama cezası ve dördüncü fıkrada öngörülen para cezalarının üst sınırı kadar para cezası verilir. Bu maddede anılan fiiller yönünden lig ve kupa müsabakaları ayrı kategoride kabul edilir (TFF, 2008). Anılan fiiller ırkçılık içerirse sorumlu kulübe ilk ihlalde müsabakayı seyircisiz oynama cezası ve ikinci fıkrada yer alan para cezalarının üst sınırı kadar para cezası verilir; ikinci ihlalde iki müsabakayı seyircisiz oynama ve ikinci fıkrada yer alan para cezalarının üst sınırının iki katı kadar para cezası, üçüncü ihlalde ise üç puan indirme cezası verilir. Yukarıda anılan ihlalin önlenmesi için azami gayreti gösterdiğini ya da olayların üçüncü kişilerce kötü niyetli olarak gerçekleştirildiğini yeterli ve inandırıcı kanıtlarla ispat eden kulübe ceza verilmeyebilir (TFF, 2008).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Özellikle futbol olmak üzere kitleleri çeken bir spor müsabakasında kendilerini şu veya bu kulübün taraftarı olarak niteleyen kişi ya da grupların maç öncesinde, sırasında ya da sonrasında bilinçsiz ya da bilinçli olarak tetikledikleri kavga, yaralama, hatta ölüme yol açabilecek türden şiddet olaylarının, kişilerin fiziksel bütünlüğü üzerinde bir tehdit oluşturduğu kadar spor alanı içinde ya da dışında da maddi zararlara yol açması bir olgu olarak izlenmektedir. Sosyolojik araştırmalar, kulüp yöneticileri, futbolcular, spor basını mensupları, futbol eleştirmenleri, spor malzemesi üreticileri, reklamcılar ve siyasetçiler gibi aktörlerden oluşan futbol iktidarının varlığını ve taraftarın, bu iktidarın egemenliği altında yönlendiğini ortaya koymaktadır. Futbol iktidarının içinde yer alan çeşitli aktörler

arasındaki etkileşimin ise bu iktidarı bir arada tutan kitle iletişim araçlar vasıtasıyla sağlandı görülmektedir. Bu aktörler arasındaki kamplaşma ve rekabet, sarf edilen kışkırtıcı ve tahrik edici sözler, hem bu iktidardan daha büyük bir pay elde etme çabalarını, hem de taraftarı etkileyerek taraftar vasıtası ile kulüp yönetimleri üzerinde etkili olmanın yolunu ifade etmektedir. Türkiye’de şiddete başvurarak ya da kötü ve çirkin sloganlarla kendilerini ifade etmeye çalışan taraftar kitlesinin profilini ortaya koyan bilimsel çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Sporda şiddet eylemleri hakkında yapılacak bir incelemenin multi-disipliner bir çalışmayı gerektirdiği haklı olarak vurgulanmıştır (Fişekçioğlu, 2003).

Kaynaklar

- Acet, M. (2001). *Futbol Seyircisini Fanatik ve Saldırgan Olmaya Yönelten Sosyal Faktörler*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Adıgüzel, M. (1999). *Sporun Kitlelere Yaygınlaştırılmasında Televizyonun Rolü Ve Bölgesel Televizyonların Spor Yayın Politikalarının Bölge Halkı Tarafından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, C., Bingölbali, A. (1997). Futbol Seyircisini Fanatik Olmaya Yönelten Motivasyonel ve Psikolojik Etkenler. *Hacettepe Üniversitesi Futbol Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 3: 3-10.
- Baldık, Ö. (2002). Futbolun Kuşatıcılığı Altında. *Zafer Dergisi*, 4: 26-29.
- Bryant, J., Zilman, D. (1983). *Sports Violence and Media* (First Edition) Chicago Erlboun Associates.
- Cengiz, R. (2004). *Futbol Antrenörlerinin Saldırganlık Türleri Ve Şiddet Olaylarına Bakış Açıları*, Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çağlayan, H.S. (2003). *Futbol Seyircisinin Sosyo-Ekonomik-Kültürel Yapısının Şiddet Eğilimindeki Rolü (Konyaspor Örneği)* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Çakmak, N.M. (1999). *Türk Futbol Federasyonu Hukuki Statüsü*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çolakoğlu, T. (2000). *Sporun Topluma Yaygınlaştırılmasında Medyanın Etkisi (Güreş Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirci, N. (1986). *Spor Yönetimi ve Organizasyonu* (1. Baskı) İstanbul MEB Basım Evi.
- Eğitim, Planlama ve Araştırma Komisyonu. (1999). *Disiplin Uygulamasında Futbolcu-Hakem İlişkisi* www.tffhg.org.tr/index.php?option=com. Erişim Tarihi: 14.05.2010.
- Erkal, M., Güven, Ö., Ayan, D. (1998). *Sosyolojik Açıdan Spor* (3. Baskı), İstanbul Der Yayınları.
- Fındıklı, R. (Mayıs 2000). Polis Mesleğinin Özellikleri ve Mesleki Kimlik Olgusu, *Polis Bilimleri Dergisi*, 5: 14.
- Fişekçioğlu, İ.B. (1996). *Konya İlindeki Amatör ve Profesyonel Futbolcuların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Profillerinin İncelenmesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Genç, D.A. (1998). *Spor Hukuku* (1. Baskı) Ankara, Alfa Yayınları.
- Gill, L.D. (1986). *Psychological Dynamics of Sport* (1. Edition), Lyon, Human Kinetics Publ- Campaign.
- Gültekin, O., Doğan, M., Doğan, A., Eylen, B. (2000). *Futbol Sahalarında Şiddet Ve Emniyet Güçlerinin Tutumu Üzerine Bir Araştırma*. 21.Yüzyılda Polisin Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 14-15 Kasım. Ankara: Biga Basım Yayım, 25-27.
- Green, R.G. (1990). *Human Aggression* (1. Edition), Buckingham, Open University Pres.
- Hortaçsu, N. (1998). *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler* (1. Baskı), Ankara İmge Kitapevi.

- Karagözoğlu, C., Ay, S.M. (1997). *Futbol Seyircisinde Saldırganlık Eğilimleri İstanbul Örneği*. 1.Uluslararası Spor Psikolojisi Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 23-24 Haziran. İstanbul: Alfa Yayınları, 165-173.
- Keten, M. (1993). *Türkiye'de Spor* (2. Baskı), İstanbul, Polat Ofset.
- Kılıç, E. (2003). *Kirli Kramponlar* (1. Baskı), İstanbul, Emre Matbaacılık.
- Kuru, E. (2000). *Sporda Psikoloji* (1. Baskı), Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Basımevi.
- Özmaden, M., Yıldırım, İ. (2003). *Futbola İlişkin Dışsal Etkenlerin Seyirci Saldırganlığı Üzerindeki Etki Düzeylerinin Araştırılması*. Beden Eğitimi ve Sporda Sosyal Alanlar Kongresi Bildiriler Kitabı. 4-6 Ocak. Ankara: Belge Matbaacılık, 188-198.
- Rona, M.Ş. (2003). *Futbol Müsabakalarında Şiddet Olaylarına Karşı Adli Kayıtlara Geçen Seyircilerin Psiko-Sosyal Analizleri Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Sert, M. (2000). *Gol Atan Galip, Futbola Sosyolojik Bir Bakış* (1. Baskı), İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Turam, E. (Kasım 1996). TV' deki Şiddetin Çocuklara Etkileri Üzerine Farklı Bir Bakış, *Cogito Dergisi*, 7: 391-406.
- Türkiye Futbol Federasyonu. (2008). *Türkiye Futbol Federasyonu 2008-2009 Sezonu Türkcell Süper Lig Müsabakaları Statüsü*. Ankara.
- Türkiye Futbol Federasyonu. (2008). *Türkiye Futbol Federasyonu Futbol Disiplin Talimatı*. Ankara.
- Yetim, A. (2000). *Sosyoloji ve Spor* (1. Baskı). Ankara, Topkar Matbaacılık.
- Yüksel, H., Doğan, B., Moralı, S., Acar, Murat F. (1998). Futbolda Şiddetin Toplumbilimsel Boyutları, *Hacettepe Üniversitesi Futbol Bilim ve Teknolojisi Dergisi*, 1: 22-26.